

KAKO ZAPISOVATI GLASOVJE KNJIŽNE SLOVENŠČINE¹

Slovenščina se je po naselitvi naših prednikov še zlasti močno razgrajevala narečno. Ko je sredi 16. stol. postala tudi knjižna, so se slovenske glavne narečne skupine že zelo uveljavile: po Ramovšu je teh skupin sedem. Vsaka teh narečnih skupin nastale slovenščine je imela poleg splošnih značilnosti vseh narečij tudi svoje značilnosti. Naloga osrednjega, kranjskega, knjižnega jezika je bila pridobiti na svojo stran čim več pripadnikov slovenščine. Slovenci smo z redkimi izjemami sprejeli za knjižni jezik pisavo latinico s po možnosti glasovno vrednostjo črk, kot so jo imele v latinščini. V glasovju se je postopoma uveljavil osemestni vokalizem, kakor je bil značilen zlasti za gorenjščino, konzonantizem se je bolj uveljavljal dolenski, oblikoslovje se je uravnalo tudi še po koroščini in štajersčini, besedje pa po kranjščini, deloma rešeni pretiranega germaniziranja, otrešel pa se je knjižni jezik tudi misli na vseslovanščino. Naglasno je ostajal tonemsko-jakostni, drugi je bil lažji in za ljudstvo sprejemljivejši. Končno je knjižna slovenščina postala državni jezik Republike Slovenije.

Trubar, zgodovina jezika, fonologija, samoglasniki, zvočniki, nezvočniki

Following settlement by our ancestors, Slovene divided strongly into dialects. When in the 16th century it also became a standard language, the main dialect groups had already become well established: according to Ramovš, there are seven of these. All of them, in addition to the general characteristics of all dialects, had their own specific features. The role of the central, Carniolan standard dialect was to win as many adherents as possible to Slovene. With a few exceptions, Slovenes accepted that the standard language should be written in the Latin alphabet with, where possible, the letters having the phonetic value they had in Latin. With regard to pronunciation, the eight vowel system that was characteristic particularly of the Upper Carniolan dialect gradually came to be accepted, while the consonants owed more to Lower Carniolan; the morphology learnt also on the Carinthian and Styrian dialects, while the vocabulary was Carniolan, partly saved from excessive Germanisation, but with the standard language also being affected by pan-Slavism. In retained dynamic stress, which was easier and more acceptable to its speakers. Ultimately, standard Slovene became the official language of the Republic of Slovenia.

Trubar, history of language, phonology, vowels, voiced consonants, voiceless consonants

Začetnik slovenskega knjižnega jezika in torej tudi njegove pisave je Primož Trubar. Pred tem je dobro poznal vsaj dve pisavi, nemško in latinsko. Glede samoglasnikov je torej vzel za osnovo kar latinskih pet enoglasnikov, tj. *i, e, a, o, u*. Iz

¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

latinščine je vzel še *epsilon*, ki je sicer prevzet iz grščine, označeval pa mu je, priložnostno, naglašeni *i* (zaznamoval pa mu je poleg tega tudi *ji* in *j*, izjemoma tudi *iji*). Navedeno je bilo za slovenski knjižni jezik vendarle premalo, saj je slovenščina imela po dva *e*-ja in *o*-ja, poleg tega pa je poznala tudi polglasnik, sicer kot edini slovanski jezik torej kar 8 samoglasnikov. Trubar je polglasnik pisal z *e* pred *r* kot refleks za zložni *r* (nenaglašena pa večinoma z *i*). Kakor je znano, je Krelj nato polglasnik zaznamoval s krativcem nad samoglasnikom, hkrati pa je pri *e*-jih nekdanji *jat* zaznamoval z ostrivcem, torej ga je pisal *é*. Dolgi ozki *e* je s krativcem zaznamoval Kastelec v 17. stol., torej mu je bil *e* brez krativca ali ostrivca široki nenaglašeni *e*. Ozki dolgi *e* (t. i. repkov *e*) je nato v 18. stol. zaznamoval M. Pohlin, temu pa sta se ob koncu 18. stol. pridružila Kumerdej in Japelj v svojem prevodu Svetega pisma, čemur se je Kopitar čudil, ko je pisal o tem. Na začetku 19. stol. je Kopitar ozki dolgi *e* zaznamoval z ostrivcem, širokega dolgega in kratkega pa s krativcem, ki pa mu je kratkost zaznamoval le v zadnjem ali edinem zlogu, v nezadnjem pa mu je označeval dolžino. Zadnji zlog je bil Kopitarju dolg, kakor ga imamo še zdaj v *nóg*, Kopitar pa je tako pisal tudi *žén*.

Za Kopitarjem je dolga ozka *e* in *o* pisal Metelko kot *ε* in *ó*, za polglasnik pa je izumil posebno črko, podobno grški pisani gama v cirilici. Široki dolgi *o* je Metelko zaznamoval z omego (*ω*), dolgi široki *e* pa je zaznamoval z ostrivcem, torej z *é*, npr. *téle*, *zeléna*, *zelénje*. S soglasjem Kopitarja je Metelko posebej zaznamoval tudi nekdanji *jat*, in sicer z *é*.

To je bilo vsekakor preveč zapleteno in zadevo je končno rešil M. Čop, ko je v abecedni vojski predlagal za široka *e* in *o* rabiti nad njima strešico, tj. *ê* in *ô*, torej *têta*, *gôra* (ozka dolga *e* in *o* pa je seveda pisal z *é* in *ó*). S tem sta bili obsojeni Metelkovi črki *ε* in *ω*, pa seveda tudi *é* za *jat*, ki ga gorenjščina itak ni ločila od ozkega *e* drugih izvorov (etimološkega, nosnega). Polglasnik pa je ostal brez črke, saj je krativec nad samoglasnikom Čopu zaznamoval le kračino katerega koli samoglasnika. Za zložni, po Brezniku enofonemni *r*, je nato Miklošič na podlagi svojega narečnega izvora predlagal pisanje brez opornega *e* pred seboj, torej tip *smrt*, neobstojni *e* pa mu je pomenil polglasnik, torej *rítem -tma*, pa dejansko tudi *pès psà*, *semènj -mnjà*. Obstojni *ə* je bilo treba za izgovor posebej zaznamovati, npr. *semènj -mnja* [sə].

Tako je bila najprej rešena bohoričica, od 40. let naprej pa je tako pisala tudi t. i. gajica, kar je sprejemal tudi Prešeren. Pod konec 19. stol. je Pleteršnik za polglasnik pisal *e* z zavihkom zanke *e*-ja navzgor, torej kot *e*, vendar se to ni sprejelo, za fonetični zapis polglasnika se je uporabljal obrnjeni *ə*, Škrabec je raje obračal *a*, tako da je za polglasnik pisal *v*. Za preprostejše pisce knjižnega jezika se je morala priznati neobveznost vseh teh dodatkov samoglasniškim črkam, kar je ostalo do danes, kar praktično pomeni, da je slovenski knjižni jezik veliko lažje pisati, kakor brati.

Pleteršnik je sicer v *Slovensko-nemškem slovarju* 1894, 1895 kot znanstveno pisavo nekdanji jat pisal zmeraj z *e* s piko spodaj (torej *ė*), druge vrste ozke *e*-je pa je zaznamoval z v desno obrnjeno vejico (torej *ê*), tako da sta se ločila dva ozka *e*-ja in tudi *o*-ja (s piko spodaj je Pleteršnik zaznamoval *o*, ki je v dolejščini dal *u*, z obrnjeno vejico pa ozki *o* iz akutiranega etimološkega *o* in iz nosnega *o*). To razločevanje dvojnih ozkih *e* in *o* je upošteval tudi Breznik v svojih slovnica, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* pa pozna samo ene vrste ozkih *ė* in *ȯ*.

Omeniti moramo še t. i. tonemskost pri naglasu. Že Vodnik je v svoji *Pismenosti* leta 1811 zapisal, da imamo ob istobarvnem naglašnem samoglasniku, kadar je ta dolg, dve vrsti naglasa, po njem imenovani predtegnjeni (danes pravimo cirkumfleksni) in zategnjeni (danes akutski). Dal nam je tudi besedilno vezana zgleda za t. i. minimalno nasprotje, tj. da razločujeta pomen: »Jutrišni *dàn* nam kruh *šhe* ni *dán*« ter »Ga popade za *vrát* in ga nese do *vrát*«. Škrabec je prvi naglas imenoval *potisnjeni*, drugega pa *potegnjeni*, pri čemer je beseda *potisnjeni* imela potisnjeni, druga pa potegnjeni *e*, Škrabec je potisnjeni naglas zapisoval z apostrofom, torej *i'*, drugega z *i'*, na kračini je prvega zapisoval s piko, npr. *a'*, drugega z *a'*. Kratko akutiranega Škrabec (in za njim Pleteršnik) ni priznaval za knjižni jezik, torej je pisal samo *a'*, Peteršnik pa z *à*. Ker je že Breznik priznaval tudi akutirani polglasnik, je potem jezikoslovje v celoti prevzelo Vukova znamenja; za cirkumfleks na dolžini kupolo nad samoglasnikom, npr. *î*, na kračini pa dvojni krativec, npr. *î*, za akut pa ostrivec nad samoglasnikom za dolžino (torej *î*) in krativec za kračino (torej *è*). Tako se tonemskost zaznamuje tudi v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, že prej pa je tako zaznamovana tonemskost v moji knjižici *Slovenski jezik. Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*, 1961 (SSKJ je izhajal v knjigah I–V v letih 1970–1991).

Škrabec je dokončno obliko zapisovanja tonemskega naglasa za strokovno rabo obravnaval že v 90. letih, ko je pisal razpravo *Nekoliko slovenske slovnice za pokušnjo* (CF XIII (1894), 5. zv. str. c): »Razločujemo torej v dolgih zlogih potisnjeni ' in potegnjeni ' povdarek: prvi pada na prvo polovico samoglasnika [...], drugi pada na drugo polovico samoglasnika.« Zgledi: *da'n, vra't, la's, mó'ž, la'čni, si'ti, mi'sli, soli', soli'ite* itn. – *da'n, vra't, la's, mó'ž, la'čni, mi'sli, solí', soli'te* itn. »Kratek naglas imamo danes le eden, potisnjeni: *bra't, sno'p, me'č, di'm, ku'p, pà's, svè't, dà'nà's, pàkà'l, jajce', dèklè', trèškà'* itn. Kratki potegnjeni: *že:'na, no:'ga* (se rabi za srbohrvatski vukovski `). Škrabec je pričakoval, da bo novi slovar, ki ga je takrat pripravljala Maks Pleteršnik, rabil njegov način zapisovanja tonemskega naglasa, a se to vendar ni zgodilo. Pleteršnik je rabil Vukova znamenja, le da je kratki naglas zaznamoval na kračini le s ` , ker po zgledu na Škrabca za slovenski knjižni jezik ni priznaval tudi akutiranosti iz tako imenovanega tretjega umika naglasa z zadnje oz. edine kračine na polglasnik: to bi bil npr. *tà'mna* (za današnje *témna*). Ko so v novejšem času ta tretji umik vendarle priznavali in so ga zaznamovali vukovsko s krativcem, je bilo treba pleteršnikovski krativec na zadnjem ali edinem zlogu zaznamovati z dvojnimi krativcem, kar je imel že Vuk in kar se pri nas pojavi v SSKJ. Torej pišemo brez razlike glede na različni izvor danes enako samo s

piko spodaj tako *něsel* (etimološki *e*) kakor *zvězda* (jatovski *e*) ali *pět* (*iznosni e*). Pleteršnik je tudi zaznamoval z obliko črke *e* polglasnik (tj. *e* z zavihkom levo navzgor, tj. *e*), kar pa se ni sprejelo in je torej naglašeni ali nenaglašeni polglasnik sedaj pisan ravno tako kakor naglašeni kratki široki *è* oziroma *e*.

Odpravo dvojnih ozkih *e* oz. *o* je omogočila gorenjščina, ki je vse tri ozke *e*-je izenačila v *e*, oba ozka *o*-ja pa v *o*. Tako je zadeva še pred izidom SSKJ urejena v moji knjižici *Slòvenski jèzik. Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama* leta 1961, le da se ozkost *e*-ja in *o*-ja zaznamuje na osnovnici (npr. *pê.t, stô. ipd.*). Polglasnik imamo v primerih, da je tak *e* neobstojen (npr. *kázen -zni oz. pès psà*) ali pa mora biti izgovor posebej izpisan v oglatem pokončnem oklepaju, npr. *temà* [tə].

Po Pleteršniku je slovensko jezikoslovje knjižnega jezika zelo zanemarjalo tonemskost, upošteval jo je v slovnicaх Breznik, priznavali pa so jo tudi dialektologi v narečjih, ki tonemskost poznajo, v slovarju pa se je pred SSKJ tiskala le v *Slovensko-srbohrvatskem slovarju*, katerega prvi del (sicer natisnjen že pred izidom SP 1935) je izšel leta 1950, brez avtorskih imen, po bibliografiji A. Breznika v moji knjigi Breznikovih razprav (1982: 433) pa prevzemam, da so mu avtorji tega slovarja A. Gröbming, I. Lesica in A. Breznik, ki naj bi bil tudi avtor tonemike tega slovarja. Da je Breznik nekako rad sodeloval pri avtorstvu slovarja, nam dokazuje *Grško-slovenski slovar* Antona Doklerja 1915, ki na notranji naslovni strani navaja: »S sodelovanjem dr. A. Breznika in dr. Fr. Jeréta.« Sam sem tedaj (1961) za Guberinovo izdajo priročnikov za tuje jezike upošteval tudi tonemskost (*Slovenski jezik. Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*, Zagreb 1961). Zaznamoval sem samo en tip ozkega *e*-ja in *o*-ja (le da smo v tisku stavili piko za ustreznima samoglasnikoma, npr. *sé.dem, pê.t, dé.t* oz. *mó.j, mō.ž*), široka *e* in *o* pa sem pisal brez oznak spodaj (*téta, vóda, tóžba*). Tonemskost upošteva poleg jakostnosti tudi moja velika *Slovenska slovnica* 1976 (1984, 1991, 2000), tonemskost pa sta upoštevala v svojih slovnicaх tudi R. G. De Bray (*Guide to the Slavonic Languages*) in G. O. Svane (*Grammatik der slowenischen Schriftsprache*, Kopenhagen 1958). Menda sem leta 1961 na zborovanju slavistov kritiziral priprave na izdajo velikega slovenskega slovarja, ker menda ni upošteval tonemskosti, v poskusnem snopiču iz leta 1964 pa je tonemskost že upoštevana, poročevalec zanjo pa je bil Jakob Rigler, ki je nato intoniral SSKJ I–IV in začetek V, to zadnjo knjigo pa je tonemsko opremil Vladimir Nartnik (seveda tudi on v širšem delovnem kolektivu). Končno je po moji odločitvi tonemskost upoštevana tudi v od mene vodeni izdaji *Slovenskega pravopisa* 2001 (delo V. Nartnika, kontrolirano tudi od Janeza Dularja, tedaj sourednika pri pravopisni komisiji).

Omenim naj še, da v zvezi s slovensko knjižno tonemskostjo Škrabec omenja že leta 1870 L. Svetca Podgorskega iz *Novic* 1863, S. Žepiča (*Novice* 1867, str. 353, zagovor Vukovih naglasnih znamenj). Važno je, da je Vukova znamenja za naglas uporabljal od 70. let naprej v svojih objavah M. Valjavec, v bistvu pa jih upošteva tudi A. Breznik v vseh primerih, ko je pisal o tonemih. On je pač vzpostavil tudi tonemsko tipologijo, doslej nerazvozlano, *Slovensko-srbohrvatskega slovarja*.

Zvočniki

Slovenski knjižni jezik je prvotno imel štiri dvojice zvočnikov (ali sonantov): *v – j*, *r – l*, *m – n* in t. i. mehka *l* in *n*. Nekoč je obstajal tudi mehki *r*, ki se še zdaj kaže v daljšanju osnov z *j* pred samoglasnikom, npr. *mesar mesarja*, *morje*, *zarja* nasproti *mesarski*, *morski*, *barski*. Že Trubar je opazil tudi trdo varianto navadnega *l* in jo zlasti na koncu besede pogostokrat pisal z dvojnimi *l*, npr. *puš^ltill*, *poš^ltall*, *saš^ltopill*, vendar se trdi *l* piše tudi samo z *l*, npr. *veidel*, pred nesprednjimi samoglasniki pa z dvojnimi *l* komaj kdaj. Ta nekdanji trdi *l* nam še danes povzroča težave v izgovoru in pisavi, saj je že deloma v 16. stol. prehajal v *u*, v zvezi s polglasnikom pa se sploh ni zamenjal z *u*, npr. *nesu*, *vidu*, *mislu* za knjižno zborni *nesel*, *videl*, *misli*. V pisanju se je ta *l* ohranil do danes, le redki so ga že v 18. stol. pisali z *u* tudi v oblikah *nesou*, nad čimer se je zgražal celo Pohlin ter to posebnost s posmehom očital Koroščem in Štajercem.

Trubar sicer ni zaznamoval mehkih *l* in *n*, saj piše le *Lubi*, *ludem*, *Obluba*, *oblubam*, *odpelati – nemu*, *odpuš^hzhane*, čeprav je verjetno sam še izgovarjal ta dva glasova kot enotna, če sklepamo po tem, da je v nekaterih primerih za njima pisal *e* namesto *a*.

Splošno znano je tudi, da je Trubar mešal pisanje črk *u* in *v*, kakor nam kažejo zgledi, ki so naslednji: *Podvuzhene*, *všaki zhlovik more vnebu*, *všem Slouenzom*. Že iz teh nekaj besed vidimo, da je *v* pisal na začetku besede, *u* pa v njeni notranjosti (kar je nekje zapisal že Škrabec). Tudi razlike med *i* in *j* Trubar ni poznal, poleg tega za črko *j* uporablja tudi *y*, npr. *boš^yhye*, *kai ye*, *Jefus*, *všuetim*, *š^dai pouš^od*, *poš^{tau}ami*, *od š^uetiga*, *od te š^hive*, *boš^hye*.

Zvočnika *r* in *l* sicer Trubar dobro loči, tako imenovani zložni *r* pa stalno piše z *er*: *derš^hati*, *kerszhenik*, *Kerš^t*.

Določene slabosti Trubarjevega zapisovanja zvočnikov je opazil že Krelj. Tako je on uveljavljal razlikovanje v pisanju črke *v* za glas *v* in črke *u* za ustrezni samoglasnik: *vidil*, *takove*, *Buqve*, *pravim*, *povš^od*, *v roke*, *prav*, *skrivnost*, *krivim*, *buqvom*. Pred začetnim *u* je Krelj imel t. i. protetični *v*, ki pa ga je kdaj pa kdaj zapisoval tudi s strešico nad *u*, torej *û*: *ûzhe* = *vuče*, *ûpa* = *vupa*, vendar je strešico uporabljal tudi za vzglasni *h*, npr. *ôče*, *ôтели*, morda pod vplivom grškega spiritusa. Teh Kreljevih posebnosti drugi niso upoštevali. Krelj tudi nič ne omenja trdega *l* (prim. *vidil*, *ôtel*), pač pa je mehki *l* znal zapisati tudi s tremajem nad *u*: *lübe*, *slübesanio*, medtem ko mehki *n* zaznamuje z *ni* (*niegovo*, *nijh*). Črko *n* je kdaj izrazil tudi le s tilde nad samoglasnikom: *kárš^hãnsko*, *š^entěcie*, vendar ga je pisal tudi z navadnim *n* (*preminenu*). Krelj torej, kot je znano, še ni ločil *i* in *j*, čeprav je oba poznal, prim. *Stoijmo*, *ijm*, *farij*, *Predigarij*, *de le moreio š^y eno prediko v'potrebi is nijh sbrati*, *Ne molijo*, *ne š^tudirajo*, *rasmiš^hliaio*. Črki *i* in *j* je v današnjem branju uvedel šele Dalmatin, npr. v Bibliji: *ta je bil*, *klafš^ovje*, *ješ^t*, *k'njej*, *Pojdi*. Prim. še iz Bohoričevih *Zimskih uric*: *Tvoje jime*, *Si v'nebešⁱh*.

Fonem *v* je sam po sebi poleg dveh osnovnih variant, tj. [v] pred samoglasnikom in [ʋ] za njim imel še dve neobsamoglasniški varianti, namreč [w] in [ʌ] pred nezvenečimi nezvočniki, kar je narečno, npr. na Mostecu, dalo prvo *v*, drugo *f*, npr. *vzeti*, *v mên*, *vret* proti *fsak*, *fse*, celo *ĵengúf*, *fažútu*. Tega celo Škrabec ni natančno razlikoval, saj je (*Cvetje z vertov sv. Frančiška* CF XII, 12. zv. oz. *Jezikoslovna dela* JD 2: 149) zapisal tako za *vlak* kakor za *vsaki* enak izgovor z *ʋ*, kar je sicer dvoustnično, je pa različno, če ta *v* primerjamo z onim za samoglasnikom. Nepredsamoglasniški varianti fonema *v* sta celo nezvočniški, torej priporniški, saj varianta [w] povzroča zvonečnostno variiranje, npr. *stridz vzame*, druga pa povzroča onezvenečenje *pretmsem*. Zobnostno varianto pozna pred *f* in *v* tudi *m* (prim. *sem fant* oz. *sem videl*, *daje semfant*, *soemvidel*). Variante *ĵ* proti *j* protestanti ne poznajo, sploh je pa vprašanje, ali v knjižnem jeziku res obstajata.

Absolutno razlikovanje zvočnikov in nezvočnikov je bilo izvršeno šele v mojih delih iz 50. in 60. let, kar se zlasti vidi iz preglednic soglasnikov tako v Breznikovih slovnicaх kakor v slovnicaх čitankarjev.

Nezvočniki

Slovenščina je že v 16. stol. imela pet fonemskih parov po zvonečnosti oz. nezvonečnosti: *p – b*, *t – d*, *k – g*, *s – z*, *š – ž*, tj. rabila je deset črk, poleg tega pa še štiri za fonološko neparne *f*, *c*, *č* in *h*. Ti neparni so sicer imeli alofonske variante [v *dz dž γ*] v zvezah pred zvonečimi nezvočniki, npr. *škof* [v] / *stric* [dz] / *pač* [dž] / *prah* [γ] *bo*, ki pa se seveda nikoli niso pisali ne v eni besedi kakor *Kocbek*, *enačba*, *Afganistan* ali v besedni zvezi *strah bo*. Število nezvočnikov se je v vsem času pomnožilo za eno enoto: na podlagi prevzetih besed je nezvoneči fonem *č* pridobil zvoneči par *dž*, vendar priročniki te enote niso priznavali, čeprav so jih na koncu črke *ž* v slovarjih (prim. SSKJ) s pisavo *dž* implicitno priznavali (prim. *džéz – čéz*) vse do mojih slovnicaх, ki so novo fonološko enoto seveda tudi priznavale, ne pa tudi *dz*, ker so grško črko *dz* na začetku poenostavljali v *z* (*zeta*).

Največje težave je povzročalo nasprotje med *s* in *z* ter *š* in *ž*: prvi par je nemščina zapisovala kar s črko *s*, drugi par pa podajala s črkjem *sch*, parnega zvonečega pa nemščina še danes nima, kakor tudi *dž* ne, še manj sta imeli šumevce latinščina ali grščina. Nemščina je seveda tudi šumevski zlitnik zaznamovala s črkjem *tsch*. Latinščina in nemščina sta sicer imeli na razpolago dva *s*-a, vendar sta ju rabili kot položajni varianti, in tako se je zgodilo tudi Trubarju, ko je obe črki prevzel v slovenščino, pa mu zanj ni uspelo najti dopolnilne razvrstitve. Rešitev je prinesel Krelj, ko je dolgemu *s* pripisal vrednost nezvonečega, kratkemu *s* pa vrednost zvonečega sičnika, s čimer je bilo rešeno tudi zapisovanje šumevcev, kar je sicer nakazoval že Trubar z rabo črke *h* za obema *s*-oma. Težava je bila še s sičniškim zlitnikom *c*, ki ga je že Trubar določil kot črko *z*, po nemškem zgledu, s tem pa je bilo tudi že rešeno pisanje šumevskega zlitnika kot *zh*, ki ga je že Trubar rabil zelo dosledno in mu ni hodilo na misel, da bi mu delal konkurenco z dvočrkjem *ch*, kar je

izkoristil Krelj, da je lahko zaznamoval mehki *č*, ki ga pa knjižna slovenščina ni nikoli sprejela, čeprav ga je skrajni zahodni rob slovenščine menda razlikoval od trdega *č*.

Velike in trajne težave je v slovenski knjižni pisavi povzročal prehod trdega *l* v *u*, ker so ga eni še naprej zapisovali z *l*, drugi pa poskušali pisati z *u*. Nekaj tega smo že omenili. Še danes nam povzroča težave dejstvo, da je trdi *l* prešel v *u* različno po kategorijah, najbolj dosledno pa je izstopal deležnik na *-l*, kjer je popolnoma prevladal (izjeme v Reziji in delu Bele krajine je evidentiral že Ramovš). Prav posebne težave je povzročala pisava besed na *-lec*, *-lka*, *-lstvo*, *-lski*, za kar se na mojo pobudo v novem pravopisu predpisuje izgovor z *u* (seveda ne za tip *bralec*, ampak za *bralca* itn.). Rigler je pred tem za SSKJ uvedel anketiranje pri uporabnikih knjižnega jezika in je nato rezultate anket predpisoval normativno, za *-lc-* npr. tudi *uc*, *uc* in *lc*, *uc* tudi *lc*, *lc* in *uc*, *uc* in *lc*, *uc*! Podobno tudi za *lk*. Stvar je pred Riglerjem reševal že Škrabec, ki pa je popravljal tudi pisavo, namreč Levstikovo vpeljavo pisanja tipa *bravec* v *bralec*, kar je zadevo samo še kompliciralo. Že Pohlin je zavračal pisanje sem *brav* nam. *bral* (*pęv*, *krotiv*, *dihov*): »Dieß mögen die windischen Schriftsteller tun. Die Krainer, welche im Reden *dal l* oft ungereimt in v versetzen, schimpft man mit jenen bekannten *Ti Shpeva*, *kaj sè pozheva*, *ke se po vushi shvopatava*, *koder se nam bva pvatnu is shishe inu kobivo is shtave ukradva*.«

Posebno zbirko izgovora črke *l* kot *u* ima že Rupel v *Slovenskem pravorečju* (1946: 39–43, kjer pod II navaja izreko *l*-a kot *u*, pod III, kjer »izgovor koleba med *u* in *l*«, pod IV »Namesto *u* govorimo *l*«. Pod V navaja, kdaj se namesto pričakovanega *u* vendarle izgovarja *l*, namreč: 1. pred *j*, 2. v rod. mn. samostalnikov na *-la*, *-lo*, 3. v or. mn. pred *-mi*, 4. izpeljanke iz osnov na *l* (samostalnikov na *-la*, *-lo* in glagolov na *-liti*, *-lati*), 5. v besedah *dol*, *mil*, *zal*, vendar *pou*, 6. v izposojenkah in novih knjižnih tvorbah, 7. pri tujkah. Na koncu omenimo še, da je SP 1962 zapovedal pisanje teh enot z *v* tipa *-lec* in druge tvorbe, vendar je bilo to zaradi kritike (zlasti Stanka Kotnika) od Akademije in ministrstva za prosveto odpravljeno, tako da SSKJ že nima več te težave, pa seveda tudi v mojih delih tega sploh ni.

Obravnavati nam je še vprašanje zapisovanja nezvočnikov po zvonečnosti. V glavnem velja, da nezvočnike, najsi bo zveneči ali nezveneči v knjižni slovenščini pišemo tako, kakor jih izgovarjamo v krepkem položaju, tj. pred samoglasniki in zvočniki. Pišemo torej *grob* po *groba*, *grobni*, *glasba* po *glas*, *glasa*, *glasno*, *ljub* ali *ljubši* po *ljuba*, *ljubiti*. Po izgovoru se ravnamo v primerih kot nedoločnik *gristi*, čeprav govorimo *grizem*, *grizna* (enako namenilnik), ohranjamo pa prvotno pravilo v primeru kot *sopsti*, *zebsti*; po izgovoru pišemo namesto *z* tem *s* tem, ne pa tudi *iz* ali *is* za predloge ali predpone; isto velja za *raz-*, *vz-* ipd.; ne pišemo pa tipa *moški*, ampak *moški*. Od pojavov asimiliranja omenimo še zvočniško zameno *n*-ja z *m* v primerih kot *braniti*, *bramba*. V teh primerih pišemo torej tako kakor latinci, ki sicer pri nezvočnikih npr. *g* v šibkem položaju zamenjujejo s *c* [k], npr. *agent*, *agitacija* proti *act*, *activus*, gremo pa za latinci tudi v pisanju *simfonija* nam. *sinfonija*, kar je dovoljeval že Kopitar (*Slovnica* 1808/9: 182).

Še ena posebnost je pri slovenščini in večinoma vseh slovanskih jezikih (znana izjema je knjižna štokavščina, ki zvonečnost na koncu ohranja tudi zvonečim nezvočnikom). Izgovor nezvočnikov na koncu besede je mučil že Trubarja, le da v obratnem smislu, tj. da je namesto nezvonečega nezvočnika na koncu rad pisal zvonečega, npr. v Cath. str. A III: *je/ig, vsag, pag, pra/nig*. Onezvonečenost zvonečih nezvočnikov omenja že Kopitar, sklicujoč se pri tem na gorenjska izglasja kot *bof, droftine, gospos, droh* za *bob, drobtine, gospod, drog*, kar opremlja z opombo: »Take izgovore dovoljujemo p. Hipolitu (1808/9: 102) poleg *kobiva, ma/vu* in *pvatnu*.«

Slovenske slovnice so torej za zvoneča izglasja besed na nezvočnik predvidevale nezvoneč izgovor, posebno jasno je to konec 19. stol. zapisal Škrabec (CF XIII (1894), 3. zv. str. c oz. v JD 2: 161): »Velika množina našega ljudstva govori /črke/ zvonečih soglasnikov *b, d, g, z, ž, zd* na koncu naglašanih besed ko *p, t, k, s, š, st, bob, rad, Bog, voz, mož, brazd* ko: *bop, rat, Bok, vos, moš, brast*.« Tega se ni držal Breznik (*Slovenska slovnica za srednje šole*; SS 1934: 51), kjer sicer obravnava izgovor *b, d, g, z, ž* kot *p, t, k, s, š* pred zvonečimi nezvočniki, ne omenja pa položaja teh nezvočnikov na koncu besede. V 1. izdaji te slovnice (1916) je sicer v § 66 imel zapisano: »Navadno se govore zvoneči soglasniki tudi na koncu besed nemo, *bob, rad, Bog, voz, mož, brazd* itn. se izreka ko *bop, rat, Bok, vos, moš, brast*. To se sliši očitno pred *j* in samoglasniki, n. pr. *Rat ima, bop je, Bok Oče*.«

Ker vemo, da je pri 4. izdaji imel kar nekaj besede J. Šolar, si je s takó spremenjeno formulacijo prvotno pravilnega pravila po Škrabcu, Šolar pripravljaj pot za tako mesto v slovnici štirih, ki se glasi (SS 1956: 27): »Zvoneči *b, d, g, z, ž* na koncu govornih enot v svojem končnem delu izgublajo zven: *hrib, led, rog, mraz, mož* si prizadeva govoriti z zvonečim *-b, -d, -g, -z, -ž* in po naravi sami v izglasju postanejo pol zvoneči.«

To sem kritiziral v svoji kritiki SS 1956 in zadevo spet vrnil k Škrabčevemu stališču. SSKJ tega žal ni sprejel: pravorečni del v SSKJ, str. XXIII–XXIV, glede tega piše v § 175 le: »Izgovor besed se ravna po pisavi, le da je treba upoštevati osnovna pravila o izgovoru *v*, zvočnikov in izglasnih zvonečih nezvočnikov ter o asimilaciji soglasnikov po zvonečnosti.« Sam sem upošteval različen izgovor v tem položaju zvonečih nezvočnikov glede na to, kar se skriva v Škrabčevem izrazu »naglašena beseda«, tako da sem ločil *mlad mož* [tm] od *od moža* [dm], česar tudi SSKJ ni maral priznati, ima pa tako že Škrabec.

Omenimo še, da sem v polnosti navajal tudi fonemske variante soglasnikov. Tako sem za zobna zapornika poleg predsamočasniške oblike navajal še favkalni varianti *tnalo* in *dno* kakor tudi lateralni *tleti* in *dleto* (prvo sem zaznamoval z velikima črkama T in D, drugo s privzdignjenima malima ^t in ^d. Glasu *dž* sem priznal fonemskost in ga sprejel v soglasniški sestav slovenskega knjižnega jezika (narečno sem *dž* poznal v besedi *džipnt* 'pasti'). O zvočniških variantah je bil govor že na ustreznem mestu, tradicionalno se je priznavala le predmehkonebniška varianta *n*: položajema *Anka, angel*, sam sem prištel še tip *Anhovo*.

Morda ne bo narobe, če čisto za konec opozorim še na dve varianti pisanja slovenskega knjižnega jezika, na t. i. dajničico in metelčico. Prva (1824) je veljala za pokrajinsko štajersko; razen po sposoji določenih črk iz cirilice ipd. *u* za *č*, *x* za *ž* in *ŝ* za *š* je pomembna novost raba črk *s* in *z* za glasova, kakor ju rabimo v knjižnem jeziku še danes, namreč glasova *s* in *z* (kot nasprotju bohoričičnim *ŝ* in *s*). Eno leto za tem (1825) je svojo reformo bohoričice prikazal v svoji slovnici Metelko. Ta pisava je ločila ozka in široka *e* in *o* (*e*, *ε* ter *ω* in *o*), poleg tega je pri ozkem *e*-ju izdvajala še tistega izjatovskega z ostrivcem nad *é*, zaznamovala je, sicer nerodno, mehka *l* in *n*, navajala poseben znak za polglasnik, ločila mehkonobni in grlni *h*, iz cirilice pa prevzela *u* za *č*, *uu* za *š* in celo *uy* za *šč*, *z* za *z* in *η* za *c* in *з* za *z*. S tem je sicer želela izpolniti Kopitarjeve želje iz *Slovnice*, vendar je kot nepraktična bila zavrnjena, na koncu v sloviti črkarski pravdi, v kateri je bil eden najhujših nasprotnikov prav par Prešeren in Čop. S tem je bil olajšan prestop Prešerna k rabi t. i. gajice, ki je od 40. let naprej za vedno izginila iz slovenskega pisanja.